

[Електронний ресурс] (отправл.Черновой) К.,2011.

УДК 377. 1113

*Григор'єва Валентина Анатоліївна.,
Інститут професійно-технічної освіти НАПН України
старший науковий співробітник лабораторії управління
професійно-технічною освітою*

УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЮ ОСВІТОЮ В КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Постановка проблеми полягає у подальшому утвердженні в Україні нової моделі освіти з відповідною системою управління, спрямованої на відхід від стереотипів традиційної командно-адміністративної парадигми. Звільнення від консервативних складових, які перешкоджають розвитку і впровадженню в освітню практику інноваційних процесів, зумовлює появу нових механізмів, що характеризуються високим рівнем самоорганізації відкритої системи освіти, зокрема, професійно-технічної. Врахування закономірностей, тенденцій і особливостей впровадження новацій в освітню практику доцільно здійснювати, на наше переконання, з позицій системного підходу до управління навчально-виховним процесом.

Аналіз досліджень і публікацій з теми. Поняття і сутність цілісних систем ґрунтовно розкрито у філософській, соціологічній та психолого-педагогічній літературі (Р.Аккоф,В.Г.Афанасьєв, Л.Берталанфі, І.Б.Блауберг, В.А.Ганзен, Н.В.Кузьмина, В.Т.Циба, Т.І.Шамова Ф.Емері,Є.Г.Юдин, та ін.) Серед дослідників відсутня єдина точка зору на сутність поняття системи. Разом з тим, існуючі різні визначення поняття „система“, містять певні інваріантні ознаки. Такими ознаками є наявність певних елементів і зв'язків (або взаємодії) між ними та інтеграція їх у ціле. Дослідники називають низку суттєвих властивостей, за допомогою яких система може бути охарактеризована як цілісне утворення (В.Г.Афанасьєв).

Один і той же системний об'єкт може розглядатися з різних сторін. Він припускає різноманітність принципів, критеріїв і підстав щодо поділу його на елементи. Звідси, виникає загроза підміни однієї системи іншою, яка

складається із тих же елементів, але має інший характер зв'язків між ними чи розглядається з якоїсь іншої точки зору. Тому дослідники (Л.Берталанфі, І.В.Блауберг І., В.А.Ганзен, Е.Г.Юдин) завжди наголошують на тому, що вибір однозначного системо утворюючого критерію є необхідною вимогою системного підходу. Це особливо важливо мати на увазі, коли мова йде про практичну реалізацію основних ідей системного підходу.

Науковці пропонують різні класифікації систем залежно від критерію, на основі якого здійснюється вивчення реальної дійсності, а отже і відповідної системи. Так, залежно від характеру зв'язків із зовнішнім середовищем, а також – особливостей обміну енергією, інформацією і речовиною між середовищем і системами, останні поділяються на закриті і відкриті. Наявність чи відсутність цілей дає підставу для розмежування систем на цілеспрямовані і нецілеспрямовані[1; 37]. У рамках цілеспрямованих систем робиться поділ їх на адаптивні (або ті, що само організуються), на ті, що само відтворюються та ті, що розвиваються (А.М. Аверьянов). За походженням та природою, системи поділяються на реальні, ідеальні (або концептуальні) та змішані і т.д.

Аналіз наукових публікацій свідчить, що системний підхід широко використовувався відомими вченими у різних галузях науки: Ч.Дарвіним у біології, В.І.Вернадським у дослідженні біосфери, Д.М.Менделєєвим у галузі хімії тощо. З виникненням нової науки про управління – кібернетики (Н.Вінер), найбільшого розвитку і значення системний підхід набув у теорії і практиці управління. Нині спостерігається активізація застосування системного підходу у висвітленні проблем управління (В.І.Бондар, Л.І.Даниленко, Б.С. Кобзар, В.М.Мадзігон, Н.М.Островерхова).

Проте, широке використання системного підходу у багатьох галузях знань, не свідчить про його реалізацію такою самою мірою в педагогічних науках, зокрема у дослідженні механізмів управління освітою як відкритою системою.

Мета статті: з позицій соціально-педагогічного теоретизування детально проаналізувати професійно-технічну освіту як динамічну, цілеспрямовану,

складну систему, показати доцільність використання системного підходу у дослідженні механізмів управління соціальною системою.

Основна частина. Професійно-технічна освіта зазнає неоднозначного за своїм характером і наслідками впливу, спричиненого об'єктивними процесами розвитку й модернізації суспільства в цілому, переходом (більшою мірою, на жаль, теоретичним) від командно-адміністративної до демократично-громадянської системи управління. Відбуваються суттєві зміни світоглядної парадигми, концептуальних підходів та традиційно усталених основ у всіх сферах життєдіяльності людини: політичній, науковій, побутовій тощо. Прикро, що ці зміни не завжди збігаються з поняттями моральності, етичності, гідності і так ін.

У специфічних умовах сьогодення особливої актуальності набуває теоретичне осмислення складних процесів управління професійно-технічною освітою в Україні. Розбудовчі процеси, започатковані в галузі професійно-технічної освіти, сповільнюються через відсутність теоретико-методологічних основ управління нею з огляду на найновіші досягнення науки. Механізми, які в минулому забезпечували відносно стійкий стан галузі, перешкоджають її позитивному розвитку. Сьогодні професійно-технічна освіта залишилася без підтримки з боку держави і опинилася сам на сам перед проблемою виживання в складних умовах ринкової економіки та перспектив свого функціонування, але не в якості складника централізованої системи освіти, а як колективного суб'єкта у практичній площині децентралізованого управління.

Проблеми управління, освіти, навчання і виховання, можна вирішувати ефективно на разі системного підходу до цих явищ. Твердження про те, що навчальний заклад є системою, зустрічаються у працях науковців переважно в якості прикладів, які використовуються, щоб ілюструвати відповідні теоретичні положення. На сьогодні управління професійно-технічним навчальним закладом як відкритою системою, на жаль, ще не є предметом самостійного наукового дослідження.

Важливість саме системного підходу до вивчення такого предмету дослідження полягає у тому, що він надає можливість розглядати явище в його

цілісності і в той же час, на разі потреби, абстрагуватися від усіх інших частин цілого. Отже, дослідник має змогу максимально сконцентрувати увагу на більш детальному, цілеспрямованому вивченні відповідної частини як умовно окремої, самостійної і автономної. По-друге, системний підхід є найбільш гнучким і динамічним способом дослідження. Він дозволяє своєчасно і адекватно враховувати стрімкі, непередбачувані зміни, що відбуваються у досліджуваному об'єкті.

Системний підхід розширює можливості дослідника, який вже не приречений обмежуватися, як це було довгий час, лише аналітичними способами дослідження, вкрай недостатніми у тих випадках, коли виникає необхідність співставити між собою частини об'єкта або частину і ціле, встановити взаємозв'язок між фактами, котрі зовні здаються як такі, що не співставляються, або коли виникає потреба пошуку аналогій і схожості в явищах різної природи. Сказане повною мірою стосується вивчення таких складних, неоднозначних, одночасно і специфічних, і подібних, у певному відношенні, феноменів, якими є освіта, навчання, виховання, управління.

Професійно-технічна освіта, як система відкрита, вкрай потребує сталого розвитку. Адже у протилежному разі, фаза нестабільності, у якій перебуває вітчизняна освіта, зокрема професійно-технічна, вже не один рік, завершується або деградацією системи, або формуванням більш досконалих механізмів, що забезпечують подальший прогресивний розвиток системи.

Процес звільнення від консервативних складових, які заважають системі вийти із кризи, і виникнення нових механізмів характеризується підвищенням рівня саморозвитку і самоорганізації системи. Саме ця закономірність десятиріччями залишається поза увагою реформаторів системи освіти. Зазначимо, що стратегія управління не завжди збігається з основними тенденціями самоорганізації. Між ними нерідко існує безліч розбіжностей, суперечностей і невідповідностей. Подібні явища мають історичні корені, оскільки в процесах вітчизняної організації і самоорганізації будь-якої системи провідним фактором довгий час виступала держава. Період розбудови суспільства і реформування професійно-технічної освіти означився значним

послабленням ролі держави, що призвело до деструкції та нестабільності системи.

Враховуючи складність феномена відкритої системи та особливості управління нею, вважаємо за необхідне зробити деякі уточнення щодо їх змістового наповнення. Аналіз зазначених дефініцій дозволив нам дійти висновку, що в науці зроблені такі спроби. Так, Колісніченко Н.М. у своєму дослідженні [2;12] слушно відмітила, що традиційне визначення поняття "система освіти" потребує нового трактування змісту, згідно до якого, – це є гнучка, відкрита система, що розвивається; це комплекс, заклади якого здатні перебудовуватись, змінювати свою структуру з огляду на процеси самоорганізації. Управління відкритою системою професійно-технічної освіти визначається як взаємодія саморегуляційних можливостей децентралізованих органів управління галуззю із зовнішнім державним регулюванням, яке обмежується моніторингом та оцінюванням діяльності системи ПТО заради досягнення очікуваного результату.

Оскільки навчальний заклад є складовою ланкою системи вищого рівня, зокрема системи професійно-технічної освіти, то зрозуміло, що ефективність управління цією ланкою зумовлюється як внутрішніми факторами самої складової, так і зовнішніми факторами системи управління закладами ПТО.

Серед багатьох суттєво впливових факторів особливо слід відзначити суб'єкт-об'єктні взаємозв'язки. Процес державного управління закладами професійно-технічної освіти відбувається як діалектична взаємодія між його суб'єктом та об'єктом на основі прямих та зворотних зв'язків, що встановлюються між ними. Суб'єкт управління освітою, наділений правами приймати рішення і перетворювати їх на вимоги, обов'язкові для виконання об'єктом, впливає на цей об'єкт за каналом прямої дії. У свою чергу, заклади освіти, як об'єкт управління, за каналом зворотної дії справляють вплив не тільки на характер діяльності і структуру суб'єкта, а й визначають організаційну будову всієї системи управління. Процес державного управління зводиться, таким чином, до взаємодії суб'єкта та об'єкта, в результаті якої вони набувають нових якостей.

Відомо, що всякій складній відкритій системі, якою є система професійно-технічної освіти, притаманні дезорганізаційні процеси. Вони є закономірним наслідком тих суперечностей, що накопичуються в системі. За діалектичним вченням, суперечності є рушійною силою будь-якого процесу в тому числі, і соціально-педагогічного. Але, коли суперечності ігноруються і не вирішуються зовсім, чи вирішуються не своєчасно або неадекватно тим обставинам, за яких вони виникли і діють, тоді суперечності з рушійних закономірно перетворюються на руйнівні. Вони стають на заваді прогресивного розвитку, спрямовуючи його до регресивного напрямку, до деструкції і хаосу. У такому разі подальший розвиток складної системи робиться принципово непередбачуваним. Адже це може бути і стан хаотичного розвитку (спонтанної самоорганізації), і стан більш високоорганізованої (дисипативної) структури.

Система освіти, як усяка інша, характеризується процесами адаптації, що відбувається на двох рівнях. Перший рівень пов'язаний з адаптацією до зовнішніх умов суспільного розвитку. Другий – це іадаптація на рівні самої системи з урахуванням її цілей та інтересів (адаптація до внутрішніх можливостей функціонування). Якщо говорити про самоорганізацію, то вона полягає у здатності системи до саморозвитку за рахунок не зовнішніх, а внутрішніх ресурсів і можливостей. Цю здатність системи треба широко використовувати, оскільки вона є фактором, від якого залежить ефективність децентралізації управління професійно-технічною освітою.

Отже, про самоорганізацію системи професійно-технічної освіти мова може йти, виходячи з другого рівня адаптації. Аналіз управління освітою, з точки зору самоорганізації складних систем, дозволяє виявити наявність невідповідності між зовнішнім і внутрішнім управлінням галуззю. Зовнішнє управління – це спеціально створений уніфікований процес. Він організується і здійснюється за допомогою штучних, а отже ззовні привнесених, механізмів управління, якими є авторитаризм, вольова примусовість, догідливість, директивність, владність, механізми підкорення тощо. Подібні механізми не відповідають природній субстанції такого складного утворення, яким є не

просто жива людина, а людина-творець, носій унікального скарбу, в якості якого виступає свідомість, мислення, креативність, талановитість, геніальність, гуманістична спрямованість, висока духовність. Коли зовнішня форма не гармонізує з внутрішньою змістовою сутністю об'єкта управління і, до того ж, формі надається перевага, це призводить до формалізму. Ми стали свідками цього процесу. Формалізмом просякла вся система освіти в Україні, всі її ланки, суб'єкт-суб'єктні і суб'єкт-об'єктні зв'язки і дії. За малим виключенням, формальним є і управління системою освіти. Тому що ставка завжди робилася і робиться лише на врахування, переважно, зовнішніх механізмів управління.

На відміну від зовнішнього, внутрішнє управління соціальною системою відбувається за рахунок також і її природних, саморегульованих та самокерованих механізмів, яким у традиційно існуючій моделі управління системою освіти не знайшлося місця. Управління має чітко виражену впливову функцію. Засоби, способи і прийоми управлінського впливу мають відповідати природній організації соціальних систем аби не руйнувати тонке плетиво психологічних, комунікативних, інтерактивних людських стосунків, взаємозв'язків і взаємодій, що встановлюються всередині кожної відкритої системи. Тому управління системою будь – якого рівня (місцевого, регіонального, національного) має здійснюватися за допомогою механізмів гуманізму, демократизму і культури.

Таким чином, для відкритої системи освіти характерна інакша, нова модель управління, яка спрямована на забезпечення самокерованих механізмів, на відміну від технократичної моделі, де управління здійснюється за рахунок контролю та команд, де існують авторитаризм та ієрархія.

Провідну роль у новій відкритій моделі освіти відіграє людина, здатна до самореалізації. Людина – центральний суб'єкт, який ініціює й організує власний процес освіти. Оскільки людина теж є системою, до того ж найскладнішою з усіх існуючих, то їй притаманні всі спільні з ними характеристики. Однак, в якості живого організму, від природи вона має унікальну здатність до самовідновлення, до самоуправління, до самоорганізації.

Тому, створюючи нові моделі і технології управління, обов'язково належить враховувати ці унікальні властивості живих і соціальних систем.

Якщо розглядати управління, абстрагуючись від інших функцій, як вміння спонукати соціальну систему, здатну до самоорганізації, то у відкритій моделі йдеться про таку технологію управління, за якої система сама знаходить спосіб розв'язання проблеми у разі її виникнення. Отже, всередині системи професійно-технічної освіти завдяки механізмам самоорганізації утворюється структура-атрактор, яка веде всю систему за собою. Наші міркування мають певне підтвердження в якості основних методологічних положень синергетики, а саме: за будь-якого впливу на систему (як ззовні, так і з середини), який може вивести її із стану рівноваги, в ній розгортаються процеси, спрямовані на збереження або повернення втраченої рівноваги [5; 8-12].

Вище окреслена теоретична модель вже має свій реально існуючий аналог у вигляді такого явища, як соціальне партнерство. По суті, воно є самостійним утворенням упорядкованих структур, на які не справляється директивний вплив ззовні.

Механізми основних властивостей суб'єкта управління, наприклад, його суб'єктність, спричиняють поступову заміну технологій директивного управління на технології спрямовуючого. Нагадаємо, що різниця між ними полягає в тому, що директивні технології передбачають прямий вольовий вплив суб'єкта управління на об'єкт з метою зміни поведінки останнього. Технології спрямовуючого управління оперують методами переважно опосередкованого впливу у формі спрямовуючої поради, побажання чи прохання.

Отже, оптимізація управління передбачає зниження впливу суб'єкта управління на об'єкт, що завжди сприяє самореалізації потенціалу людини й утвердженню регулятивних механізмів, які зумовлюють розвиток процесів саморегулювання. Оптимальне поєднання зовнішнього і внутрішнього управління освітньою системою сприятиме ефективному функціонуванню професійно-технічної освіти.

Зміна парадигми управління у напрямі відкритості, самоорганізації процесів у професійній освіті потребує оптимального співвідношення

принципів централізації та децентралізації державного управління освітою, підвищення автономності професійно-технічних навчальних закладів. Надання більших свобод закладам має супроводжуватись розширенням організаційно-правових можливостей їх діяльності і підвищенням відповідальності як перед споживачами освітніх послуг, так і перед державою та громадськістю за розвиток галузі, використання ресурсів, якість освіти.

Традиційно, громадськість завжди була стороннім спостерігачем, що не довіряє освітньому закладу. Поширення принципів децентралізованого управління освітою змінює ситуацію на краще. Адже виникає необхідність активного залучення всіх зацікавлених сторін (місцевих громад, інституцій і окремих громадян та їх об'єднань, роботодавців тощо) до розробки, оцінювання і реалізації освітніх дій.

Отже, у старій моделі управління має місце централізований контроль над ресурсами, навчальними планами і програмами, методикою і тривалістю навчання. Новій парадигмі притаманне регіональне управління ресурсами, розроблення навчальних планів, програм, визначення тривалості навчання відповідно до запитів і особливостей регіону (соціально-демографічної структури; природно-ресурсного потенціалу; програми розвитку регіону; виробничої і невиробничої інфраструктури; культурно-історичних традицій тощо).

Перехід до сучасної системи управління зумовлює суттєве оновлення механізмів суб'єкт-суб'єктного зв'язку. Важливо мати на увазі, що за умови багаторівневої ієрархічної будови управління одні й ті ж особи чи органи можуть виступати одночасно і об'єктом управління, відносно вище поставленої особи чи органа, і в якості суб'єкта управління відносно нижче поставлених осіб (органів). Тому належність певної особи (органу) до одної з підструктур управління – керівної або керованої є умовною і відносною. Таким чином, усякий керівник – одночасно і завжди виконавець, тоді як виконавець, наприклад, в останній ланці управління даної системи не може виступати в якості керівника. В ролі керівника він може виступати лише в інших соціальних системах і організаціях. Наприклад, учень в педагогічній ієрархії

завжди є виконавцем, але він може бути керівником в організаціях учнівського самоврядування, чи капітаном футбольної команди якогось спортивного клубу тощо. Неважко побачити, що уже сама організаційна структура є фактором управління або упорядкування взаємовідносин між різними складовими частинами системи та окремими особами, що до неї входять.

На етапі реалізації цілей системи найбільш важливим і висхідним моментом виступає чітке визначення та розподіл функціональних обов'язків усіх осіб і підрозділів, що утворюють систему. Розподіл функцій у групі і диференціація відповідальності кожного з учасників за досягнення спільної мети свідчать про виникнення організації. В той же час розподіл функціональних обов'язків передбачає врахування рівня підготовленості кожного члена організації, оцінювання його індивідуально-психологічних особливостей з точки зору їх відповідності передбачуваним функціональним обов'язкам.

Формування функціонально-рольової структури організації, підбір найбільш придатних для неї осіб ще не забезпечують досягнення спільних цілей сумісної діяльності. Ми поділяємо точку зору дослідників щодо провідної ролі ціле покладання у досягненні результативності і ефективності управлінської діяльності. Так, В.А.Саюшев, досліджуючи проблему вдосконалення управління професійно-технічною освітою, підкреслює, що в основу організаційних структур управління необхідно покласти систему цілей, так зване „дерево цілей“ [4;79]. Важливо не лише визначати ціль, але й усвідомлювати її і вміти розмежовувати поняття „цілі навчального закладу“ і „цілі управління“, на чому справедливо наголошує В.С.Пікельна [3; 200]. Ціль школи(будь-якої) визначає зміст навчання, а ціль управління залежить від цілі школи, принципів її діяльності і змісту навчання. Відсутність розмежування цих понять є об'єктивною причиною багатьох помилок керівників шкіл. Таким чином, ціль управління – у кожній ланці діяльності навчального закладу встановити зв'язки-відносини між усіма учасниками колективної діяльності для досягнення поставленої мети.

Отже, вищерозглянуте дає підстави стверджувати, що найважливішим для сучасного управління освітою стає знаходження таких стратегій, які б якнайкраще відповідали специфіці трансформації галузі. Так, свого вирішення потребує проблема встановлення взаємозв'язку між державним регулюванням та самоорганізацією відкритої системи професійно-технічної освіти.

Однією із суперечностей подальшого розвитку системи професійно-технічної освіти є невідповідність традиційних функцій управління реаліям життя. Зміна парадигм управління в напрямі становлення демократичних, гуманістичних і культурологічних засад, відкритості, самоорганізації системи освіти потребує переосмислення та становлення нових функцій управління.

Традиційна модель управління освітою вичерпала себе в результаті формування сучасної концепції освіти та значних змін, що відбуваються в уявленнях про природу, людину, суспільство. Нова відкрита модель освіти являє собою середовище, в якому провідну роль відіграє людина, здатна до самореалізації, яка ініціює і організує власний процес освіти.

Ефективність управління відкритою системою освіти залежить від чіткого визначення місії, основних цілей системи, а також від типу відносин між керуючою і керованою підсистемами.

Література

- 1.Аккоф Р.,Эмери Ф. О целеустремленных системах.- М.: Прогресс,1974.- 389с.
- 2.Колісніченко Н.М. Взаємозв'язок державного регулювання та механізмів самоорганізації в управлінні вищою освітою.: Автореферат дис...канд. наук з держ. упр. при Президентові України. - К., 2003.- 20с
- 3..Пикельная В.С. Теория и методика управления деятельностью (школоведческий аспект): Дис...д-ра пед. Наук. – К., 1993. – 374с.
4. Саюшев В.А. Организация и совершенствование профессионально-технического образования. – М.: Высшая шк.,1987. – 173с.
- 5.Шаповал С. Словесность и синергетика // Мир образования. – 1997. – №5. – С.8-12.

ГРИГОРЬЕВА В.А. УПРАВЛЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИМ ОБРАЗОВАНИЕМ В КОНТЕКСТЕ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА

Управление учреждениями системы профессионально-технического образования рассмотрено как диалектическое взаимодействие между его субъектом и объектом, осуществляемое с помощью каналов прямой и обратной связи. Акцентируется внимание на том, что, создавая новые модели управления образованием, необходимо учитывать уникальные свойства биологических и социальных систем, а также – основные научные положения системотехники.

Grigorieva V.A. Vocational Education Administration in the Context of Systematic Approach.

The management of the establishments of the professional-technical education system is considered as dialectical co-operation between his subject and object, realized by channel of direct and reverse connection. The attention is accented on creating new models of management of the education, it is necessary to take into the account unique properties of the biological and social systems and also substantive scientific provisions of systems engineering.

ГРИГОР'ЄВА В.А. УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЮ ОСВІТОЮ В КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Управління закладами системи професійно-технічної освіти розглянуто в якості діалектичної взаємодії між його суб'єктом і об'єктом, котре здійснюється за допомогою каналів прямого та зворотного зв'язку. Акцентовано увагу на тому, що, створюючи нові моделі управління освітою, необхідно враховувати унікальні властивості біологічних і соціальних систем, а також – основні наукові положення системотехніки.

Ключові слова: взаємодія, управління, система, об'єкт, суб'єкт, механізми суб'єкт-суб'єктного зв'язку, адаптація.

Ключевые слова: взаимодействие, управление, система, объект, субъект, механизмы субъект-субъектного взаимодействия, адаптация.